

ценностних оснований определяють не тільки специфічну культурну цінність України, но і особливості отечественної правової культури, правового менталітета і правових традицій.

Литература

1. Осборн Р. Цивілізація. Нова історія Західного світа. — М.: АСТ: Хранитель, 2008.
2. Моисеева Л. И. История цивилизаций: Курс лекций. — Ростов н/Д: Феникс, 2000.
3. Эйзенштадт Ш. О характере европейской цивилизации // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия. — М.: Аспект Пресс, 2001.
4. Многоликая глобализация / Под ред. П. Бергера и С. Халпінгтона. — М.: Аспект Пресс, 2004.
5. Халпінгтон С. Столкновение цивилизаций // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия. — М.: Аспект Пресс, 2001.
6. Орлова И. Б. Евразийская цивилизация: Социально-историческая ретроспектива и перспектива. — М.: Норма, 1998.
7. Савицкий П. Н. Географический обзор России — Евразии // Орлова И. Б. Евразийская цивилизация. Социально-историческая ретроспектива и перспектива. — М.: Норма, 1998.
8. Папарип А. С. Православная цивилизация в глобальном мире. — М.: Алгоритм, 2002.
9. Довгополова О. А. Другое, Чужое, Отторгаемое как элементы социального пространства. — О.: СПД Фридман, 2007.
10. Шемякин Я. Г. Россия в западном восприятии (специфика образов «пограничных» цивилизаций) // Общественные науки и современность. — 2008. — № 1.
11. Головаха Е. И., Папица П. В. Постсоветская апомия: особенности выхода из состояния апомической деморализованности в России и Украине // Общественные науки и современность. — 2008. — № 6.
12. Козьбра М. І. Правова система України: вибір орієнтирів подальшого правового розвитку // Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум-2008: стратегія України в геополітичному просторі»: Тези. Ялта, Крим, Україна. 5–8 черв. 2008 р. — 2008. — Ч. 1.

УДК 340.12:801.73

В. В. Дудченко

ПРО ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРАВА

Актуальність обраної теми визначається розміркуванням щодо того, якої методології необхідно додержуватися у правознавстві? Така постановка питання є проблемою встановлення того, з чого складається правова реальність і яким чином можливо її пізнати.

При цьому слід зазначити, що присвоєння та використання знань інших наук відбувається шляхом так званої юридизації пізнавальних засобів інших наук і формування нових юридичних дисциплін на стиці юриспруденції та суміжних наук. Герменевтика, виходячи з цього, активно включається у методологію правознавства.

Означена проблема знайшла своє відображення у працях А. А. Козловського, Ю. М. Оборотова, П. М. Рабіновича. Разом з тим сьогодні існує гостра потреба ще раз, враховуючи багатоманітність герменевтики, висвітлити її своєрідність.

© В. В. Дудченко, 2009

Повернення європейської філософії до метафізики відбулося наприкінці XIX — початку XX століття.

Макс Шелер, найбільш оригінальний і авторитетний філософ феноменологічної школи, повернув метафізиці належне їй місце у європейській філософії і опрацював філософію особистості і сучасну етику цінностей [1, 3–339]. Німецький мислитель досліджував проблему обмеженості позитивно-сцієнтистського знання. Лише поєднання висновків позитивної науки, що звертається до реальності, з «першою філософією», що звертається до сутності, і поєднання їхніх висновків з висновками аксіологічних дисциплін веде до метафізики. Те, що сутнісне знання є знанням, протилежним знанню позитивному і відповідному цьому виду знання буттю, те, що тут йдеться про величезний обсяг філософського дослідження з власною методологією, це знову було відкрито Е. Гуссерлем і його школою [1, 3–539; 2, 369–387]. Й. К. Ясперс розпізнав три способи, за допомогою яких людина зустрічається зі світом сущого: світ, екзистенція і трансценденція. Відповідно можна говорити і про три рівні пізнання людини, все більш і більш глибокі. Наука — перший, необхідний, але найбільш поверховий рівень. Як дух людина починає відчувати, що є певні межі можливостей науки, що є дещо в людському житті, яке не охоплюється категоріями науки, а саме смисл і цінність життя. Сказати про них що-небудь мовою науки просто неможливо. За допомогою наукових методів ніколи не можна зрозуміти достатньою мірою цілісність людського буття. Буття в цілому не пізнається науково. Наукові методи в змозі привести лише до пізнання фрагментарних аспектів сутності людини. Людина розкладається на окремі структурні аспекти, але їхнього справжнього синтезу ніколи не відбувається.

Екзистенція є другим рівнем пізнання людиною сущого. В точному смислі екзистенція не «є», не «існує», а те, що можливе і що мусить бути. Буття людини не є дещо фактично дане. Скоріше, це завдання, мета. Перед людиною постає завдання — створити не щось таке, що існувало б поза нею, а, в першу чергу, створити себе. Тільки завдяки своєму вільному вибору людина стає тим, ким вона є. У своїй свободі людина є причиною самої себе; людина визначає і формує себе сама. Звідси висновується повна відповідальність людини за свою сутність.

Екзистенція реалізується лише через комунікацію. Однак будь-яке справжнє спілкування з іншими людьми має свої межі, бо існує небезпека втрати індивідуальності при занадто близьких стосунках. У справжній комунікації ми мусимо постати перед іншими з власним, своїм, а не запозиченим світом. Наше справжнє «я» вже має місце до комунікації. Звідки ж береться це найбільш глибоке в екзистенції? Існує ще більш глибока інституція, яка наповнює екзистенцію цим глибинним смислом — трансценденція. Зустріч з трансценденцією є спробою людини пробитися до найбільш справжнього, до «в-собі» усього буття. Трансценденція — це дещо таке, яке надає цінності і смислу людському існуванню. Екзистенція і розум нероздільні. Відділена від розуму екзистенція, яка опирається на чуття, на інстинкт, який не задає ніяких запитань, на свавілля, загрожує перетворитися в сліпе, насильно діюче начало. Віддаленому від

екзистенції розуму, у свою чергу, загрожує небезпека перетворитися в дещо загальноінтелектуальне, схематичне, втратити все життєве, історичне, особистісне. Тому необхідно пізнавати екзистенцію і розум у нерозривному зв'язку. Вони є двома великими полюсами нашого буття [2, 397–404].

Нові онтологи на чолі з Миколою Гартманом доводять, що пізнання, окрім логіко-гносеологічного дискурсу, охоплює собою ще й волю і чуття людини (її переконання, оцінювання, переживання). Пізнавальне відношення розуміється як буттєве відношення, таке, що влаштоване у взаємозв'язок життя [2, 381–383].

Феноменологи довели, що емоційне в душі: любов, ненависть, перевага, воля — також володіє первісно-ап'юріорним змістом, який воно не запозичує у мислення і який зумовлюється етикою цілком незалежно від логіки. Завдяки переживанню і внутрішнім чуттям (схвалення, задоволення, бажання, чекання, надія) ідеї здобувають емоційного забарвлення і перетворюються в переконання і мотиви.

Поряд з феноменологією, новою онтологією і екзистенціалізмом, важливим сучасним виявом метафізики є й герменевтика. Західна юридична герменевтика є застосуванням у сфері права феноменолого-екзистенційної герменевтики. Ключовими поняттями герменевтичної теорії вважають герменевтичне коло, передумову розуміння, феноменолого-ейдетичну редукцію, оцінки.

Основоположником сучасної герменевтики є німецький філософ Ханс Георг Гадамер. Герменевтика — це філософія розуміння. Розуміння — це засіб існування людини, що пізнає, оцінює і діє. За Х.-Г. Гадамером, вихідний пункт філософської герменевтики — герменевтичне коло, тобто особливість процесу розуміння, яка поєднана з його циклічним характером. Герменевтичне коло опрацьовується німецьким мислителем як коло цілого і частки: для розуміння цілого необхідно зрозуміти окремі його частки, але для розуміння окремих часток вже слід мати уявлення про зміст (смісл) цілого. Завдання герменевтика полягає в тому, щоб увійти в герменевтичне коло і зрозуміти його специфіку [3, 26–188].

Проблема герменевтичного кола була в центрі уваги у філософії М. Хайдеггера, вчителя Х.-Г. Гадамера. На відміну від позитивістської орієнтації філософів, які обстоювали пізнання як таке, що не зумовлене передумовою розуміння, М. Хайдеггер розглядає останнє як вихідну, необхідну і надзвичайно важливу підставу будь-якого процесу пізнання, передумова розуміння утворює кістяк всякого людського пізнання. Вона передує пізнанню, утворює той онтологічний базис, поверх якого надбудовується вторинне розуміння і наукове пізнання взагалі. Якщо, скажімо, ми прагнемо зрозуміти сутність того чи іншого окремого явища, вчинку, події, потрібно, насамперед, осмислити стан у суспільстві загалом (політичний, економічний, моральний, правовий тощо), у співвідношенні з яким й можна зрозуміти сенс певного явища, що відбувається. Це і є герменевтичне коло: передумова розуміння в ньому — осмислення становища у суспільстві взагалі, а саме власне розуміння — усвідомлення певного явища [2, 387–397].

Сучасна філософська герменевтика (Е. Бетті, Ю. Хабермас, П. Рікьор, Х.-Г. Га-

дамер) містить у своїй принциповій концепції безліч хайдеггерівських ідей. Х.-Г. Гадамер, зокрема, поділяє погляди М. Хайдеггера щодо проблеми передумови розуміння. Він також вважає, що «розуміння завжди вбирає в себе передумову розуміння». Водночас він вносить корективи в хайдеггерівське вчення щодо передумови розуміння, виходячи з того, що вона зумовлена традицією, на яку зважає кожний дослідник, кожний тлумач. Якщо М. Хайдеггер прагнув переглянути традиційну філософію, то Х.-Г. Гадамер, навпаки, закликає звернути увагу на традицію, в тому числі й філософську, як таку, що зумовлює не тільки передумову розуміння людини, але й засіб її буття. Гадамерівське герменевтичне коло означає таке розуміння, яке є взаємодією «руху традиції і тлумача». Як підкреслює Х.-Г. Гадамер, «праця герменевтика полягає не у розвиткові процедури розуміння [3, 293]. Тож Х.-Г. Гадамер виступає за визнання вирішальної ролі традиції в історичному процесі і в пізнавальній праці людини. Усвідомлення і підпорядкування традиції — необхідна умова будь-якого розуміння. Набуті знання передують будь-якому розумінню і становлять його початкову основу. Мислення без такого засновку є фікцією.

Французький герменевтик Поль Рікьор нотує: «Я називаю герменевтикою будь-яку дисципліну, яка починається з інтерпретації, а слову інтерпретація я надаю його справжнього смислу: виявлення затаєного смислу в смислі очевидному» [4, 408].

Таке виявлення передбачає застосування феноменолого-ейдетичної редукції [4, 372–385]. Редукція (від лат. *reduktio* — повернення назад) — термін, яким позначають дії чи процеси, які призводять до спрощення структури якого-небудь об'єкта; методологічний прийом зведення даних до вихідних начал, до їх первісності. Смысл ейдетичної редукції полягає в тому, що індивід (феноменологічне «Я») не мусить цілком довіряти чуттєвому і позитивно-науковому знанню. Він має відмежуватися від цього знання і осмислювати речі у їхній первісності («світ науки»). Суттєво при цьому, що феноменологи успадковують, транслюють і відтворюють філософську і правову (платоно-гегелівську) традицію, сучасне феноменолого-ейдетичне право є аналогом платоно-гегелівської ідеї права. Саме воно постає передзнанням чи то передумовою розуміння для юриста [2, 435–440].

У герменевтиці ключовими поняттями є судження і оцінка. Усі положення, в яких ми висловлюємо наші погляди, поділяються на два різко відмінних класи: судження і оцінки. Скажемо, наприклад: 1. «Цей закон є кримінальним» і 2. «Цей закон є несправедливим». Існує корінна відмінність між цими двома висловлюваннями, хоча граматично форма їхня цілком однакова, а саме, є підмет і є присудок. У першому випадку ми пізнали закон як такий, що є кримінальним. Висловлювання «Цей закон є кримінальним» є судженням. У другому випадку ми виказали своє ставлення до закону. Висловлювання «Цей закон є несправедливим» є оцінкою. Оцінка ніскільки не розширює пізнання речі, а лише виражає почуття схвалення чи несхвалення щодо неї. Оцінююча свідомість перевіряє відповідність речі її меті, тож критерієм оцінки є мета тієї чи іншої речі. Без задалегідь визначеної мети оцінка неможлива.

Суттєво, що правовий позитивізм, взятий як правовий емпіризм, вважає науку про право можливою лише у тому випадку, якщо вона розуміється як наука про чинне право або як суто аналітична правова теорія. Науковий характер мають лише емпіричні чи аналітичні правові міркування (судження), тоді як нормативні правові судження (оцінки), а саме судові вироки, є ненауковими. Звідси, на думку позитивістів, і недоведеність ціннісних суджень про право. Однак цей аргумент спростовується, якщо виходити з онтологічної революції у європейській науці, що сталася в ХХ столітті, коли науці було повернено її первісний, метафізичний статус і подолано ецієнтизм.

Основи герменевтичної теорії дозволяють виявити принципову відмінність між «буквою» і «духом» права [5]. У теорії і практиці позитивного права віддають перевагу букві закону, тоді як у природному праві — його духу та меті. У першому випадку йдеться про дослівний принцип тлумачення, а в другому випадку — про цільовий принцип, коли тлумачення здійснюється у контексті мети. Суттєво при цьому, що метод екзегез реалізується шляхом застосування граматичного, логічного, історичного і системно-позитивного тлумачення.

Метод екзегез означає буквализм, дотримування букви, тоді як телеологічний метод віддає перевагу призначенню законодавчого акта або правила. Тлумачення тексту пов'язане з питанням про те, з якою метою він був написаний. До уваги мають також братися загальні цілі правової системи, такі як свобода, справедливість, безпека та дійовість. Це особливо важливо при тлумаченні законодавчих актів. Той чи інший закон може мати свої власні особливі цілі. Але більш загальні цілі тоді мають враховуватися. Кожний текст має розглядатися на тлі суспільства, частину якої він становить [6].

Яскравим виявом герменевтичного підходу до права є феномен дискреційних повноважень суддів.

Ну думку сучасного французького юриста Ж.-Л. Вержея, «...юрист не має права бути простим клерком, який приречений на рабське і ретельне слідування усім пунктам існуючого регламенту... Він не може задовольнятися читанням і тлумаченням закону, немовби його обов'язком було лише застосування загальних правил до окремих випадків» [7, 13, 31]. І далі: «Юрист, який застосовує правило, кожного разу, коли це правило не цілком зрозуміле, мусить вирішувати герменевтичну задачу... Суддя, окрім чуття духу закону, мусить керуватися чуттям духу всього права в цілому, духу, яким проникнуті всі інші тексти... Саме дух права мусить перебувати в центрі уваги, бо дух є синонімом природної спрямованості, або остаточної мети, на якій ґрунтується будь-яка юридична система: закони не можуть вже однією своєю буквою легітимувати чи виправдовувати випадки ігнорування їх духу, їх смислу існування... Для права дух є вищим за букву, тому для випадків порушення духу передбачені різні санкції... Має діяти принцип обов'язкової поваги до доконечної мети юридичної системи» [7, 420–422, 431, 441, 446–447].

За Густавом Радбрухом, постулат позитивізму «закон є закон» роззброїв юристів перед лицем законів зі свавільним і злочинним змістом. Тлумачення

юридичним позитивізмом влади як центрального критерію дійсності права означало готовність юристів до сліпої слухняності стосовно усіх законодавче оформлених розпоряджень влади. Правова наука тим самим капітулювала перед фактичністю будь-якої, в тому числі і тоталітарної влади [8, 58–72].

Відомі правники Г. Берман і Д. Ллойд зазначають, що у своєму визначенні і дослідженні права сучасна теорія мусить наголошувати на взаємодії духу і матерії, ідей і досвіду. Вони констатують, що гегеліанство стало основною формою прояву теорії збіжності права і справедливості у сучасну епоху [9, 78, 226–257]. Право — не лише позитивний факт, але і ідея, поняття і, окрім того, певний ціннісний критерій. Воно неминуче має інтелектуальні і моральні виміри. На відміну від суто інтелектуальних і моральних критеріїв, право мусить застосовуватися на практиці, але, на відміну від суто матеріальних явищ, воно складається з ідей і цінностей. Окрім того, ідеї і цінності права узгоджуються з іншими, неправовими ідеями і цінностями суспільства, тобто з його ідеологією в цілому. Право на Заході, постійно з часу Папської революції, мало сильний елемент традиційності. Традиція — це дещо більше, ніж історична спадковість. Вона є змішанням свідомих і несвідомих елементів. Говорячи словами Октавіо Паса, «це видима сторона суспільства — установи, пам'ятники, продукти праці, речі, а це і схована від усіх поглядів невидима сторона: переконання, бажання, страхи, отримання чуттів, мрії». Право звично асоціюється з видимою стороною, з продуктами праці, але вивчення історії західного права, і особливо його витоків, показує, що воно укорінене в найбільш глибоких віруваннях і чуттях людей» [10, 333].

Таким чином, такий напрям західної філософії, як герменевтика, є сучасним виявом метафізики. Сучасні прибічники аналітичної філософії визнали онтологію і метафізику невід'ємними складовими філософського знання. Герменевтичною проблемою є проблема «букви» і «духу» права. Під «буквою» права розуміють метод екзегез у тлумаченні (віддзеркалення позитивного права), під «духом права» — телеологічний метод (віддзеркалення природного права).

Література

1. Шелер М. Избранные произведения: Пер. с нем. — М.: Гнозис, 1994. — 490 с.
2. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 4. Новое время. — СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. — 880 с.
3. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики: Пер. с нем. / Общ. ред. и вступ. ст. Б. П. Бессопова. — М.: Паука, 1988. — 704 с.
4. Рикер П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике. — М.: Медиум, 1992. — 414 с.
5. Дудченко В. В. «Буква» і «дух» права: до методології питання // Держава і право: 36. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2005. — Вип. 28. — С. 19–24.
6. Дудченко В. В. Герменевтика права як проблема (методологічний аспект) // Актуальні проблеми політики: 36. наук. пр. / ОІПОА. — О., 2003. — Вип. 12. — С. 42–50.
7. Бержелль Ж.-Л. Общая теория права: Пер. с фр. — М.: NOTA BENE, 2000. — 576 с.
8. Радбрух Г. Введение в науку права. — М., 1915. — 348 с.
9. Дешпис Ллойд. Идея права: Пер. с англ. — М.: ЮГОНА, 2002. — 416 с.
10. Берман Г. Дж. Западная традиция права — М.: Изд-во МГУ, 1998. — 624 с.